

## MURAKKABLAHGAN SODDA GAPLAR: SHAKLIY VA MAZMUNİY MURAKKABLAHUVI

R.S.Pardayeva<sup>1</sup>

**Mas'ul muallif:** Pardayeva Ruxsora Saidahmad qizi, O'zMU Jurnalistika va o'zbek filologiyasi fakulteti, Filologiya va tillarni o'qitish: o'zbek tili yo'nalishi 4-kurs talabasi.

**e-mail:** E-mail: ruxsorapardayeva61@gmail.com

Accepted: 19 Avgust 2026

Published: 19 Avgust 2026

**Copyright:** © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

**Iqtibos uchun:** Pardayeva, R. S. MURAKKABLAHGAN SODDA GAPLAR: SHAKLIY VA MAZMUNİY MURAKKABLAHUVI / R. S. Pardayeva // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 8, № 1. — B. 97–101.

1. O'zMU Jurnalistika va o'zbek filologiyasi fakulteti, Filologiya va tillarni o'qitish: o'zbek tili yo'nalishi 4-kurs talabasi

**Annotatsiya.** Mazkur maqolada murakkablashgan sodda gaplarning shakliy va mazmuniy murakkablashuv xususiyatlari keng va har tomonlama tahlil qilindi, murakkablashgan sodda gaplarning grammatik tuzilishi, ularning yuzaga kelish omillari hamda nutqdagi funksional-semantik vazifalari yoritilgan. Shuningdek, undalma, kirish birliklari, ajratilgan bo'laklar, uyushiq bo'laklar va boshqa sintaktik vositalar yordamida sodda gaplarning murakkablashish jarayoni ko'plab misollar asosida izohlangan, ularning gapda bajaradigan vazifasi, uslubiy-stilistik ahamiyati hamda badiiy, ilmiy va publitsistik matnlardagi qo'llanish o'ziga xosliklari tahlil qilingan. Maqolada shuningdek, mazkur sintaktik hodisaning o'zbek tilshunosligida o'rganilish tarixi, turkiy tillardagi mos hodisalar bilan qiyosi va zamonaviy tilshunoslikdagi dolzarb muammolari ham yoritib berilgan.

**Kalit so'zlar:** murakkablashgan sodda gap, sintaksis, shakliy murakkablashuv, mazmuniy murakkablashuv, uyushiq bo'laklar, ajratilgan bo'laklar, kirish birliklar, undalma, kommunikativ vazifa, uslubiy-stilistik tahlil, predikativlik.

### ФОРМАЛЬНОЕ И СЕМАНТИЧЕСКОЕ ОСЛОЖНЕНИЕ ПРОСТЫХ ОСЛОЖНЁННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ

**Аннотация.** В данной статье подробно анализируются структурные и семантические особенности осложнённых простых предложений. Рассматриваются грамматическое строение осложнённых простых предложений, факторы их формирования, а также их функционально-семантические особенности в речи. На основе многочисленных примеров раскрывается процесс осложнения простых предложений с помощью обращений, вводных единиц, обособленных членов предложения, однородных членов предложения и других синтаксических средств, а также подробно анализируются их функции и стилистическая роль в художественных, научных и публицистических текстах.

**Ключевые слова:** осложнённое простое предложение, синтаксис, формальное усложнение, семантическое усложнение, однородные члены предложения, обособленные члены предложения, вводные единицы, обращение, коммуникативная функция.

### FORMAL AND SEMANTIC COMPLEXITY OF COMPLICATED SIMPLE SENTENCES

**Abstract.** This article provides a detailed analysis of the structural and semantic characteristics of expanded simple sentences. It examines the grammatical structure of expanded simple sentences, the factors contributing to their formation, and their functional-semantic roles in speech. Through numerous illustrative examples, the process of expanding simple sentences by means of forms of address, parenthetical units, detached sentence elements, coordinated sentence elements, and other syntactic devices is explained, and their stylistic functions in literary, scientific, and journalistic texts are comprehensively analyzed.

**Keywords:** complicated simple sentence, syntax, formal complexity, semantic complexity, homogeneous sentence parts, detached sentence parts, parenthetical units, forms of address, communicative function.

Kirish. Til jamiyatdagi eng muhim aloqa vositasi bo'lib, uning grammatik qurilishi fikrni aniq, ravon va ta'sirchan ifodalash imkonini beradi. Gap sintaksisning asosiy birligi sifatida inson tafakkuri mahsulini ifodalashda muhim o'rin tutadi. Muloqot jarayoniga kirishish natijasida insonlar bir-birlariga undash, fikrni dalillash, fikrni xulosalash, ishonch, tasdiq kabi turlicha ma'nolarni ifodalovchi so'zlardan foydalanadi. Bunda asosiy maqsad tinglovchiga fikrni to'g'ri, tushunarli va tartibli yetkazishdir. O'zbek tilshunosligida murakkablashgan sodda gaplar masalasi ko'plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan bo'lib, ularning grammatik tabiati, struktur-semantik xususiyatlari va nutqdagi vazifalari turli jihatlardan yoritilgan. Shunga qaramay, murakkablashgan sodda gaplarning shakliy hamda mazmuniy murakkablashuv mexanizmlarini tizimli ravishda tahlil qilish bugungi kunda ham dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Zamonaviy o'zbek tilshunosligida sintaktik birliklarning kommunikativ-funksional jihatlarini o'rganish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Zero, gap faqat grammatik qoidalar

asosida shakllangan mavhum konstruksiya emas, balki so'zlovchining borliqqa, voqea-hodisalarga, suhbatdoshiga bo'lgan munosabatini ifodalovchi jonli nutq birligidir. Murakkablashgan sodda gaplar aynan mana shu jihatdan alohida qiziqish uyg'otadi, chunki ular bir tomondan sodda gapning grammatik soddaligini saqlab qolsa, ikkinchi tomondan qo'shma gapga xos bo'lgan mazmuniy boylik va axborot zichligini namoyon etadi. Bu esa til birliklarining iqtisod qonuniga, ya'ni minimal til vositalari bilan maksimal ma'no ifodalash tamoyiliga to'liq mos keladi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, hozirgi kunda ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va rasmiy-ish yuritish uslubida axborotni qisqa va lo'nda ifodalashga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Bunday sharoitda murakkablashgan sodda gaplarning tuzilish xususiyatlarini, ularni hosil qiluvchi vositalarning funksional imkoniyatlarini chuqur o'rganish nafaqat nazariy tilshunoslik, balki amaliy nutq madaniyati, tarjimashunoslik va matn lingvistikasi uchun ham katta ahamiyatga ega.

Sodda gaplarda yuzaga chiqqan mazmun odatda murakkablashgan sodda gaplarga nisbatan qisqa bo'ladi. Sodda gap – o'z tarkibida birgina predikativ birlikka ega bo'lgan, ma'lum fikr ifodalay oladigan, grammatik va intonatsion jihatdan shakllangan sintaktik birlik. "Bugun qanday ishlarni qilishni rejalashtirding?", "Tumonat odamlar ichida bir ayolning chinqiriq ovozi eshitildi" gaplari bir kesim asosida shakllangan. Sodda gap bir predikativ aloqani namoyon qiluvchi sodda birlik sifatida ikki yoki undan ortiq sodda predikativ birliklarning qo'shilmasidan iborat bo'lgan qo'shma gapga nisbatan qarama-qarshi qo'yiladi.

Sodda gap tuzilish asosining miqdoriga ko'ra, ikki turga bo'linadi: ikki tarkibli gap, bir tarkibli gap. Ikki tarkibli gapning predikativ asosi ega va kesim bo'laklaridan iborat bo'ladi, ya'ni har ikkala bosh bo'lak: Osmonni qoplagan qora bulutlar tarqaldi. Bir tarkibli gapning predikativ asosi ega yoki kesimga ega bo'ladi (ega va kesimdan biri qo'llanishi kerak): Ota-onamiz va ustozlarimiz ishonchini oqlash uchun astoydil harakat qilamiz. O'zbek tilida eganing ishtirokiga ko'ra: egali va egasiz gaplarga bo'linadi.

1. Egali gap – ega ishtirok etgan gap. Masalan, Atrof – suv quygandek jim-jit gapida atrof – ega, jim-jit – ot kesim vazifasini ifodalagan.

2. Ega ishtirok etmagan egasiz gaplarning o'zi uch guruhga bo'linadi. Shaxsi ma'lum gap – ega kesimning shaxs-son shakllaridan ma'lum bo'lib turadi: Kechadan beri shu yerda o'tiradi (U). Shaxsi umumlashgan gap – gapning umumiy mazmuni barchaga tegishli bo'ladi. Bu turga maqol, matal, hikmatli so'z, odat tusiga kirgan rasm-rusumlarni bayon etuvchi gaplarda ega asosan umumlashgan bo'lgani uchun shaxsi umumlashgan gaplar turkumiga kiradi: Hurmat qilsang, hurmat ko'rasan; Bugungi ishini ertaga qo'yma. Shaxsi noma'lum gap – bunday gaplar shaxssiz emas, harakatni mantiqan kimdir bajaradi, lekin uni gapda aks ettirib bo'lmaydi. Ish-harakat imkoniyat, zaruriyat, shart, tilak, istak kabi ma'nolarni ifodalab keladi: Vaqt borida harakatdan to'xtamaslik lozim, Do'stlarning aybini yuziga aytish kerak.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. O'zbek tilshunosligida egasiz gaplar haqidagi nazariya XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab o'rganila boshlagan. Keyinchalik ega va kesim munosabatiga ko'ra bir necha guruhlariga ajratilgan. Bugungi zamonaviy o'zbek tilshunosligida akademik Ravshan Rahmatullayev maktabi qarashlarida an'anaviy yangicha munosabat paydo bo'lgan va qo'llanib kelingan. Bu qarashlar sintaksisning boshqa bo'limlari, xususan, murakkablashgan sodda gaplar nazariyasi bilan ham chambarchas bog'liq holda rivojlanib bormoqda, chunki ega-kesim munosabatining talqini murakkablashuv vositalarining sintaktik maqomini belgilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Murakkablashgan sodda gaplar o'zbek tilida, shu jumladan, Alisher Navoiyning nasriy asarlarida ham mazmuniga ko'ra murakkab, ifodasiga ko'ra murakkablashgan sodda gaplar ham mavjudki, bunday gaplarda bir ega pozitsiyasi saqlangan holda kesim guruhi hokim so'z boshqaruvida kengayib keladi, boshqacha aytganda, bir gapda bir necha mazmun (propozitsiya) aks etadi. Misol uchun, U bir vaqtning o'zida o'qidi, izlandi va mavzuni o'quvchilarga tushuntirib berishning uddasidan chiqdi.

Tadqiqotning metodologik asosini tavsifiy, qiyosiy-tipologik, struktur-semantik va kontekstual tahlil usullari tashkil etadi. Tavsifiy metod yordamida murakkablashgan sodda gaplarning grammatik tuzilishi bosqichma-bosqich yoritiladi, qiyosiy-tipologik metod esa o'zbek tilidagi murakkablashuv hodisasini boshqa turkiy tillar, xususan qozoq, qirg'iz va turk tillaridagi mos hodisalar bilan solishtirish imkonini beradi. Struktur-semantik tahlil gap tarkibidagi har bir murakkablashtiruvchi vositaning gap ma'nosiga qo'shgan hissasini aniqlashga xizmat qiladi, kontekstual tahlil esa ushbu birliklarning badiiy, ilmiy va publitsistik matnlardagi qo'llanish xususiyatlarini ochib berishga qaratilgan.

Sodda gap yig'iq yoki yoyiq bo'lishi mumkin. Yig'iq sodda gap bosh bo'laklardaning, ya'ni birgina predikativ sintagmadangina iborat bo'ladi: U tashkillashtiryapti. Yoyiq sodda gap bosh va ikkinchi darajali bo'laklardan tashkil topadi, ya'ni uning tarkibida predikativ sintagma bilan birga boshqa sintagmalar ham bo'ladi: Shohista qilgan ishidan qizarib, uyalgan holda xonaga kirib keldi. Shunga ko'ra, murakkablashgan sodda gaplarning tashkil etuvchi uyushiq, ajratilgan bo'laklar, undalma va kirish so'zlar bilan hosil bo'lishi ham farqlidir.

Bunday gaplar o'zbek tilshunosligida yoyiq kesimli sodda gaplar deb nomlangan, uning ikki va undan ortiq qo'llanishi esa o'sha yoyiq kesimlarning uyushishi deb yuritilgan: Kuz keldi, faslning iliq nafasi dimog'ga urildi, borliq sariq rangga bo'yaldi. Shu fikr keyinchalik qo'llab-quvvatlandi hamda X.Ne'matov, N.M.Mahmudov, A.Nurmanov tomonidan munozara uchun e'lon qilingan maqolada uyushiq kesimlarning har qaysisiga nisbatan alohida gap deb qarash tavsiya qilindi. Izlanishlar natijasida turli savollarga javob topildi. Gapda qo'llangan har bir kesimning egasi mavjud bo'lganda – qo'shma yoki murakkab gapdir. Qo'llangan kesimlar hammasi bitta ega asosida birikkan bo'lsa, bunday holat kesimning uyushishi degan bir to'xtamga kelishgan. Misol uchun, Bahor keldi, daraxtlar uyg'ondi va ariqlarda muzlab qolgan suvlar eridi – qo'shma gap. Bolalar bog'da o'ynashdi, bir-birlarini quvlashishdi, suvda suzishdi – kesim uyishgan.

Murakkablashgan sodda gaplarni hosil qiluvchi asosiy vositalar. Murakkablashgan sodda gaplar tarkibiy jihatdan bir

qator sintaktik vositalar hisobiga yuzaga keladi. Ularning har biri o'ziga xos grammatik va semantik xususiyatga ega bo'lib, gapning umumiy mazmunini boyitishga xizmat qiladi. Quyida ushbu vositalarning har biri alohida-alohida ko'rib chiqiladi. Uyushgan bo'laklar bir xil so'roqqa javob bo'lib, bir xil sintaktik vazifani bajarib, teng bog'lovchilar yoki sanash intonatsiyasi yordamida birikadilar. Uyushgan bo'laklar o'zaro tenglashish, boshqa gap bo'laklari bilan tobelanish asosida sintaktik aloqaga kirishadilar. Ayrim olimlarning asarlarida "uyushiq bo'lakli gaplar", "gapning uyushiq bo'laklari", "murakkab gaplar", "uyushiq qurilmalar" kabi atamalar ishlatiladi. Gap bo'laklarini uyushtirib kelgan bog'lovchilarning tabiati ikki xil: biriktiruv, zidlov bog'lovchilari takrorlanmaydi, ayiruv, inkor bog'lovchilari takrorlanib keladi va ular uyushiq bo'lakli gaplar, qo'shma gaplarni hosil qilish uchun asosiy o'rinni egallaydi. Gapning hamma bo'laklari uyushib kelishi mumkin: egalar, kesimlar, to'ldiruvchilar, aniqlovchilar va hollar ham uyushish xususiyatiga ega.

Uyushiq bo'laklarning gapdagi vazifasi nafaqat sanash, balki fikrni ketma-ketlik, qiyoslash yoki kuchaytirish orqali ifodalashdan ham iborat. Masalan, Talabalar darsga tayyorlanishdi, kitob o'qishdi, konspekt yozishdi kabi gaplarda harakatning izchilligi ta'kidlansa, U yoshligidan aqlli, ammo intizomsiz edi gapida qarama-qarshi xususiyatlar uyushtirilgan holda beriladi. Bunday holatlarda bog'lovchi vositaning turi (biriktiruv, zidlov, ayiruv, inkor) gapning mazmunini yo'nalishini belgilab beradi.

Ajratilgan bo'laklar orqali murakkablashuv.

Ajratilgan bo'laklar – gap tarkibidagi boshqa bo'laklardan ohang (intonatsiya) va ma'no jihatidan ajralib turadigan, mantiqiy urg'u oladigan ikkinchi darajali bo'laklardir. Ular o'zidan oldingi so'zning ma'nosini izohlaydi, aniqlashtiradi va to'ldiradi. Shu bilan birga ajratilgan bo'lak qatnashgan gaplar sodda gaplarga nisbatan aniqligi, tushunarliqligi yuqori bo'ladi: Uni kun sayin charchatayotgan dardi, ya'ni eski bod kasali kundan kunga kuchayib bormoqda; Olib borilayotgan ishlar, ya'ni chiqindilarni qayta ishlash tabiatga katta foyda olib kelmoqda. Ajratilgan bo'laklar kirish birikmalari va undalmadan farqli ravishda sintaktik aloqaga kirisha oladi.

Ajratilgan bo'laklarning eng ko'p uchraydigan turlaridan biri ajratilgan aniqlovchidir. Bunday aniqlovchilar odatda sifatdash yoki ravishdash oborotlari shaklida namoyon bo'lib, yozma nutqda vergul bilan ajratiladi: Ertalabki sovuq shabadadan titrab turgan daraxtlar, xuddi muzlab qolgandek, harakatsiz qotib qolgandi. Ajratilgan hol ham nutqda keng qo'llaniladi va harakatning qo'shimcha holatini, sababini yoki maqsadini ifodalaydi: Charchaganiga qaramay, u ishini oxirigacha yetkazdi. Bunday konstruksiyalar gapning axborot zichligini oshiradi va ikki alohida fikrni bitta murakkablashgan sodda gap doirasida ifodalash imkonini beradi.

Kirish so'z va birikmalar orqali murakkablashuv.

Kirish birikmalari – so'zlovchining o'zi bayon qilayotgan fikrga munosabatini (ishonch, shubha, afsus, fikr manbayi va hokazo) bildiruvchi, uyushiq bo'laklardan farqli ravishda gapning qolgan qismi bilan sintaktik jihatdan bog'lanmaydigan va gap bo'lagi bo'la olmaydigan ikki yoki undan ortiq so'zlardan tashkil topadi. Masalan, Ehtimol, biz kutgandan ko'ra yaxshi natijalar, zafarlar bizni quchar (Gumon), Albatta, ishonch bilan qilingan sarmoya, kun kelib o'z samarasini beradi (Ishonch).

Kirish birliklari semantik jihatdan bir necha guruhga bo'linadi: fikrning haqiqiylikiga ishonchni bildiruvchi (albatta, shubhasiz, tabiiyki), gumon va noaniqlikni bildiruvchi (ehtimol, chamasi, balki), his-tuyg'uni ifodalovchi (afsuski, xayriyatki, achinarlisi), fikr manbaini ko'rsatuvchi (mutaxassislarining fikricha, xalq orasida aytilishicha) hamda fikrlarni tartiblovchi va umumlashtiruvchi (birinchidan, xullas, demak) kirish so'zlar. Bu birliklarning har biri gapga modal ma'no yuklab, so'zlovchining pozitsiyasini ochib beradi, biroq gapning grammatik bo'lagi sifatida ishtirok etmaydi.

Undalma orqali murakkablashuv.

Undalma ham kirish birikmalar kabi sintaktik aloqaga kirishmaydi, ya'ni gap bo'laklari bilan grammatik jihatdan tahlil qilinmaydi. Undalma – so'zlovchining nutqi qaratilgan shaxs yoki predmetni (tinglovchini) bildiradi. Misol uchun, Aziz vatandoshlar, bu sharaflı ishga barchamiz mas'ulmiz. Undalma nutqda nafaqat murojaat vazifasini, balki emotsional-ekspressiv bo'yoq berish vazifasini ham bajaradi. Xususan, badiiy va notiqlik nutqida undalmalar tinglovchi e'tiborini jalb qilish, unga hurmat yoki ilqlik bildirish, ba'zan esa kesatq yoki tanbeh ma'nosini ifodalash uchun qo'llaniladi: Ey, mard yigit, sen bu ishning uddasidan chiqasan; Bolam, ehtiyot bo'l, yo'l xavfli.

Undalmaning gapdagi o'rni ham uning uslubiy vazifasiga ta'sir ko'rsatadi. Gap boshida kelgan undalma murojaatni kuchaytirsa, gap o'rtasida yoki oxirida kelgan undalma ko'proq ilqlik yoki familiarlik ma'nosini beradi. Bu esa murakkablashgan sodda gaplarning nafaqat grammatik, balki pragmatik-kommunikativ jihatdan ham xilma-xil imkoniyatlarga ega ekanligini ko'rsatadi.

Natija va muhokamalar.

"Tilshunoslikda kesimning gap sathida grammatik mustaqilligi nazarda tutilib, gapda birdan ortiq kesimlarning qo'llanishini uyushish emas, balki gapning qo'shma gapga aylana boshlagani", – degan fikrlar uchrab turadi. Bu fikr dastlab nemis tilshunosligida, xususan, V.G.Admoni asarida ko'zga tashlanadi. U kesimning parallel qo'llanishini (uyushishini) qo'shma gaplarga yaqinlashgan deb tushuntiradi. Bunday fikr yuritish bejiz emas, albatta, chunki avval ta'kidlanganidek, kesim gap tarkibida muqim o'rin tutadi, ya'ni gap uchun zarur bo'lgan barcha belgilarni (predikatsiya, intonatsiya) ifoda qila oladi.

Bu fikrni inkor qilinmagan holda, kesimi sodda, tarkibli holda uyushganlari an'anaga muvofiq ravishda o'rganish tarafdori, chunki uyushish hodisasi barcha gap bo'laklari uchun umumiy ekanligini e'tiborga olish zarur. Kesimi kengaygan holda ikki va undan ortiq qo'llangan gaplarni sodda gap sathida o'rganishda bu iboralarning alohida egasi bo'lmaganligi asosiy sababdir. Aslida bunday gaplar qo'shma va sodda gaplar oralig'ida bo'ladi. Transforma terminining bunday sintaktik hodisaga nisbatan qo'llanishi turkologiyada ham keng tarqalgan. N.Z.Hojiyeva va B.A.Serebrennikovlar sodda va qo'shma

gap o'rtasida turuvchi bunday sintaktik hodisaga maxsus to'xtalib, shunday degan edilar: "Ikki mustaqil grammatik jihatdan shakllangan egasi bo'lgandagina ularni qo'shma gap deb qarash lozim".

Ushbu nazariy qarashlarni umumlashtirgan holda shuni ta'kidlash mumkinki, murakkablashgan sodda gap va qo'shma gap o'rtasidagi chegara har doim ham qat'iy emas, balki ko'pincha o'tish bosqichi (zona) xarakteriga ega. Bu esa tilshunoslikda "oraliq hodisalar" yoki "sintaktik sinkretizm" tushunchasi bilan izohlanadi. Zamonaviy sintaktik nazariyalarda bunday konstruksiyalarni tahlil qilishda faqat formal-grammatik mezonlarga emas, balki semantik-pragmatik omillarga ham tayanish tavsiya etiladi, chunki so'zlovchining kommunikativ niyati ko'pincha gapning qanday shakllanishini belgilaydi.

Muhokama.

Yuqorida ta'kidlanganidek, gap bo'laklarini uyushtirib kelgan bog'lovchilarning tabiati ikki xil: biriktiruv, zidlov bog'lovchilari takrorlanmaydi, ayiruv, inkor bog'lovchilari takrorlanib keladi va ular uyushiq bo'lakli gaplar, qo'shma gaplarni hosil qilish uchun asosiy o'rinni egallaydi. Gapning hamma bo'laklari uyushib kelishi mumkin. Murakkablashgan sodda gaplarni yuzaga keltiradigan boshqa bo'laklar ham mavjud, jumladan kirish birikmalari, undalma va ajratilgan bo'laklar, ularning har biri o'ziga xos sintaktik-semantik maqomga ega.

Tadqiqot davomida to'plangan tilshunoslik materiallari shuni ko'rsatadiki, murakkablashgan sodda gaplarning qo'llanish chastotasi matn turiga qarab sezilarli farqlanadi. Xususan, ilmiy uslubda kirish so'z va birikmalar, ayniqsa fikr manbaini ko'rsatuvchi va tartiblovchi kirish birliklari faol qo'llaniladi, chunki ilmiy matnda mualliflik pozitsiyasini aniq ifodalash va fikrlarni izchil bayon etish talab etiladi. Badiiy uslubda esa ajratilgan bo'laklar va undalmalar nisbatan ko'proq uchraydi, bu esa badiiy nutqning emotsional-ekspressiv tabiati bilan izohlanadi. Publitsistik uslubda esa uyushiq bo'laklar orqali fikrni ixcham va ta'sirchan tarzda ifodalash tendensiyasi kuzatiladi, zero gazeta va jurnal maqolalarida axborotni qisqa muddatda, ammo to'liq yetkazish zarurati muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, murakkablashgan sodda gaplarning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini ham alohida ta'kidlash lozim. Talabalarga ona tili darslarida ushbu sintaktik hodisani o'rgatish nutq madaniyatini yuksaltirishga, ularning yozma va og'zaki bayon etish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa rasmiy-idoraviy uslubda hujjatlarni tuzishda kirish so'zlar va ajratilgan bo'laklardan to'g'ri foydalanish fikrning aniq va bir ma'noli ifodalanishini ta'minlaydi.

Turkiy tillardagi mos hodisalar bilan qiyosiy tahlil.

Murakkablashgan sodda gaplar hodisasi nafaqat o'zbek tilida, balki boshqa turkiy tillarda, jumladan qozoq, qirg'iz, turk va uyg'ur tillarida ham keng tarqalgan. Ushbu tillarda ham uyushiq bo'laklar, ajratilgan bo'laklar, kirish so'zlar va undalmalar orqali sodda gapning mazmuniy jihatdan boyitilishi kuzatiladi, biroq ularning grammatik shakllanish vositalari va qo'llanish chastotasi milliy til xususiyatlariga ko'ra farqlanadi. Masalan, turk tilida kirish so'zlarning gap boshida kelishi ustuvor bo'lsa, o'zbek tilida ular gapning istalgan o'rnida qo'llanilishi mumkin. Bunday qiyosiy tahlil o'zbek tilidagi murakkablashgan sodda gaplar tizimining o'ziga xos xususiyatlarini yanada aniqroq belgilashga yordam beradi.

Qozoq va qirg'iz tillarida ham ajratilgan bo'laklarning shakllanishida sifat-dosh va ravishdosh oborotlari muhim rol o'ynaydi, bu esa turkiy tillarning umumiy grammatik tipologiyasidan kelib chiqadi. Shu bilan birga, har bir tilning o'ziga xos leksik-frazeologik boyligi kirish so'zlar tizimida milliy o'ziga xoslikni yuzaga keltiradi. Bunday qiyosiy-tipologik tadqiqotlar kelajakda turkiy tillar sintaksisini yaxlit tizim sifatida o'rganishga xizmat qilishi mumkin.

Murakkablashgan sodda gaplarning uslubiy-funksional ahamiyati.

Murakkablashgan sodda gaplar nutqning turli funksional uslublarida turlicha vazifalarni bajaradi. Badiiy uslubda ular tasvirning jonliligini, obrazlilikni va emotsional ta'sirchanlikni ta'minlash, ilmiy uslubda fikrning mantiqiy izchilligini va dalillanganligini kuchaytiradi. Publitsistik uslubda esa ular axborotning ixchamligi va ta'sirchanligini bir vaqtning o'zida ta'minlashga xizmat qiladi. Rasmiy-idoraviy uslubda murakkablashgan sodda gaplar, xususan ajratilgan bo'laklar va kirish so'zlar orqali hujjat matnining aniqligi va bir ma'noliligini ta'minlaydi.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, murakkablashgan sodda gaplarning ortiqcha yoki o'rinsiz qo'llanilishi matnning tushunarligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ham mumkin. Shu sababli nutq madaniyati nuqtai nazaridan bunday konstruksiyalarni me'yorida va o'rinli qo'llash, matn turi va maqsadiga mos ravishda tanlash muhim ahamiyat kasb etadi. Yozma nutqda, xususan ilmiy va rasmiy matnlarda, murakkablashgan sodda gaplarning tinish belgilari bilan to'g'ri rasmiylashtirilishi ham fikrning aniq idrok etilishini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi.

Xulosa. Bugungi axborot asrida tez va aniq muloqot qilish zarurati ortib bormoqda. Murakkablashgan sodda gaplar fikrni qisqa, ammo to'liq yetkazishga yordam beradi. O'quvchilar va talabalar uchun murakkab grammatik tuzilmalarni o'rganishdan ko'ra, murakkablashgan sodda gaplar orqali fikr ifodalash osonroq kechadi. Rasmiy hujjatlar, ilmiy maqolalar, ommaviy axborot matnlari va adabiy asarlarda fikrni tushunarli, mantiqiy va bir maromda yetkazish zarurligiga ehtiyoj seziladi. Shu sababli murakkablashgan sodda gap keng qo'llaniladi.

Murakkablashgan qo'shma gaplar tilshunoslikda va amaliy nutq faoliyatida o'ta muhim sintaktik birliklar sirasiga kiradi. Ular ikki yoki undan ortiq sodda gaplarning turli ma'no va grammatik vositalar orqali birlashuvi natijasida yuzaga keladi. Bunday gaplar vositasida inson o'z fikrini aniq, ravshan, mazmunan boy va mantiqan asoslangan shaklda ifoda etadi. Shu bois murakkablashgan qo'shma gaplarning o'rganilishi nafaqat nazariy tilshunoslik uchun, balki yozma va og'zaki nutqni shakllantirishda ham alohida ahamiyat kasb etadi. Murakkablashgan sodda gaplarni tashkil qiluvchi birliklar so'zlovchining ifodalanayotgan fikrini dalillash, xulosalash, tartiblash va shunga o'xshash xususiyatlari emotsional-ekspressivligi hamda uslubiy ta'sirchanligini ta'minlovchi muhim sintaktik vositalar hisoblanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mazkur sintaktik birliklar badiiy, publitsistik hamda ilmiy uslub matnlarida turli vazifalarni bajarib, nutqning ta'sirchanligi va ifodaliligini oshiradi. Ularning o'rinli qo'llanilishi matnning kommunikativ

samaradorligini kuchaytiradi, fikrning aniq va ravon ifodalanishiga xizmat qiladi. Shu sababli ajratilgan bo'laklar, undalma va kirish birliklarini sintaktik hamda uslubiy jihatdan chuqur o'rganish o'zbek tilshunosligining dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Kelgusi tadqiqotlar uchun murakkablashgan sodda gaplarning korpus lingvistikasi asosida statistik tahlil qilinishi, turli funksional uslublardagi qo'llanish chastotasining aniq miqdoriy ko'rsatkichlar bilan isbotlanishi hamda ushbu hodisaning kompyuter lingvistikasi va mashina tarjimasini tizimlarida hisobga olinishi muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

#### Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Абдурахмонов Ғ. Ўзбек тили синтаксисига мураккаб гаплар масаласига доир // Ўзбек тили ва адабиёти масалалари. – Тошкент, 1962. – 180 б.
- [2] Сайфуллаева Р. Р., Менглиев Б. Р., Раупова Л. Р., Қурбонова М. М., Абузалова М. Қ., Йўлдошев Д. Н. Ҳозирги ўзбек тили. – Тошкент, 2020. – 462 б.
- [3] Абдурахмонов Ғ. Тарихий синтаксис. – Тошкент: Фан, 1974. – 196 б.
- [4] Ашурова Д., Убаева Ф., Болтабоева Ҳ. Гапнинг уюшган ва ажратилган бўлаклари. – Тошкент: Фан, 1962. – 180 б.
- [5] Болтабоева Ҳ. Ўзбек тилида мураккаблашган содда гаплар. – Тошкент: Фан, 1969. – 94 б.
- [6] Фуломов А. Ғ., Асқарова М. А. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўқитувчи, 1965. – 256 б.
- [7] Маҳмудов Н. М. Ўзбек тилидаги содда гапларда семантик-синтактик асимметрия. – Тошкент: Ўқитувчи, 1984. – 147 б.
- [8] Ziyonet: таълим ахборот тармоғи: <https://ziyonet.uz>
- [9] Wikipedia: эркин энциклопедия <https://uz.wikipedia.org>